

BOHDAN WAŻYŃSKI

Podstawy urządzania lasów w parkach narodowych i rezerwach przyrody*

The Backgrounds of Forest Survey in National Parks and Nature Reserves

Urządzanie lasu – to zespół czynności mających na celu zaprowadzenie harmonijnego porządku w realizacji czynności gospodarczych w czasie i przestrzeni na obszarze zarządzanej jednostki (park narodowy, rezerwat przyrody) aby osiągnąć uprzednio sformułowany cel, jaki wynika z funkcji lasu.

Świadomie ukierunkowana działalność człowieka w sterowaniu rozwojem lasu odpowiada pojęciu "gospodarstwa leśnego". W odniesieniu do lasów parków narodowych i rezerwatów przyrody należy zatem używać określenia "leśne gospodarstwo rezerwatowe". Opracowanie to dotyczy "podstaw urządzania leśnego gospodarstwa rezerwatowego". Leśne gospodarstwo rezerwatowe obejmuje lasy rezerwatowe, czyli lasy tzw. grupy zerowej (0), podlegające szczególnej ochronie.

Od 1962 roku mamy "Instrukcję o urządzaniu lasów w parkach narodowych i rezerwach przyrody", według której zarządzane są dotąd lasy rezerwatowe w Polsce. Trzeba postawić pytanie: czy dotychczasowe kierowanie rozwojem lasów rezerwatowych urządzonych według tej instrukcji rzeczywiście zmierza do realizacji celów ochronnych i umacniania rezerwatowej funkcji lasu? Od 1962 roku upłynęło już 28 lat, czyli trzy 10-letnie okresy gospodarcze – trzy kolejne operaty urzędzeniowe – plany urządzania gospodarstwa rezerwatowego. Nasuwa się kolejne pytanie o ile polepszyła się zatem, dzięki urządzaniu, funkcja rezerwatowa lasów w parkach narodowych i rezerwach przyrody? Czym mierzyć to "polepszenie" funkcji rezerwatowej?

Każdy kolejny cykl urzędzeniowy (rewizja) powinien przecież wykazywać zmiany (pozytywne), jakie zachodzą w rezerwatowej funkcji lasu. Czy zmiany te są rejestrowane? Na podstawie jakich kryteriów? W lasach rezerwatowych nie chodzi przecież tylko o

* Artykuł ten został opracowany jako referat na kolokwium naukowe "Problemy ochrony i urządzania biocenoz leśnych w parkach narodowych i rezerwach przyrody" – Ojcowski Park Narodowy 10–12.09.1990 r., zamieszczony w materiałach z kolokwium w "Prace i Materiały Muzeum im. prof. W. Szafera" t. 4, 1991 r

wykazywanie zmian w zapasie drzewostanów, przyroście i w przeciętnych elementach taksacyjnych, jak to się czyni dla lasów grupy I i II. Istotne są tu przede wszystkim zmiany jakościowe lasu, będące wynikiem: a) działania li tylko sił przyrody, b) działalności człowieka (ochronno-gospodarczej). Podczas prac urządzeniowych m.in. te właśnie zmiany powinny być dostrzegane, rejestrowane i analizowane. Wynika stąd, że prace urządzeniowe w lasach rezerwatowych powinny mieć wyraźnie akcentowany aspekt naukowo-badawczy, ukierunkowany na badanie mechanizmów rozwoju przyrody leśnej. Stąd też metoda zarządzania lasów rezerwatowych powinna mieć charakter naukowy. Określenie: "urządzanie lasów rezerwatowych metodą naukową" wydaje się być w pełni uzasadnione.

Podstawy zarządzania lasów rezerwatowych, oparte na przesłankach naukowych, wymagają spełnienia następujących warunków dla zarządzanego obiektu.

- Wykonanie prac badawczych poprzedzających właściwe prace urządzeniowe, dotyczące rozpoznania:
 - geologicznego i hydrograficznego,
 - glebowo-siedliskowego,
 - fitosocjologicznego (fitocenoza),
 - zoocenozy,
 - stopnia skażenia środowiska przyrodniczego,
 - inne – w miarę potrzeby.
- Dokonanie funkcjonalnego podziału powierzchni lasów rezerwatowych na trzy kategorie:
 - A. lasy podlegające ochronie ścisłej,
 - B. lasy podlegające ochronie częściowej,
 - C. lasy międzyrezerwatowe (otulinowe),

na podstawie wyników przeprowadzonych badań. Ten podział funkcjonalny ma istotne znaczenie w celu ukierunkowania strategicznego rozwoju lasów rezerwatowych i ustalania szczegółowych celów ochrony. Powinien być dokonany i wstępnie zatwierdzony na pierwszym posiedzeniu Komisji Naukowo-Technicznej. Efektem tych prac jest sporządzenie mapy rezerwatowych funkcji lasów. Decyzje o zakwalifikowaniu określonej powierzchni do kategorii A, B lub C muszą poprzedzać właściwe prace urządzeniowe. W trakcie taksacji lasów należy formułować w postaci wskazań gospodarczych trafne i skuteczne metody nie tylko ochrony szczegółowej obiektów przyrodniczych zasługujących na ochronę, ale i postępowania czysto gospodarcze, podporządkowane tej ochronie. Wszyscy uczestnicy I Komisji powinni być przekonani o trafności przeprowadzanego merytorycznego podziału powierzchni lasów rezerwatowych na wymienione trzy kategorie. Element ten stanowi ważną podstawę prawidłowego zarządzania lasów rezerwatowych.

- Wykonanie mapy przeglądowej 1:10 000, a w uzasadnionych przypadkach – dodatkowo jej fragmentów w skali 1:5 000, obrazującej rozmieszczenie przestrzenne typów biocenozy leśnej. Dla potrzeb naukowej metody zarządzania lasów rezerwatowych opieranie się jedynie na metodzie klasyfikacji siedlisk leśnych stosowanej dla lasów grupy I i II jest niewystarczające i powinno być uzupełnione klasyfikacją bardziej szczegółową.

Siedliskowy typ lasu, jako obowiązująca jednostka taksonomiczna w klasyfikacji siedlisk leśnych, powinna być podzielona na jednostki niższego rzędu. Proponuje się dla nich określenie: "typ biocenozy leśnej". Odpowiada ono nazwie zespołu roślinnego, występującego w ramach (obrębie) danego siedliskowego typu lasu, jako zespołu potencjalnego. Zespół potencjalny – to taki, w którym wszystkie elementy biocenozy przedstawiają "typ docelowy" – tj. taki zestaw gatunków roślin (drzewiastych, krzewiastych i zielnych) jaki ze względu na istniejące warunki glebowo siedliskowe jest "docelowym wyrazem" (obrazem) nie zniekształconej przyrody leśnej. Według typu biocenozy leśnej ustala się naturalny (potencjalny) typ drzewostanu, stanowiący odpowiednik "gospodarczego typu drzewostanu" w lasach grupy I i II. Takie podejście do "wglębnej" klasyfikacji siedlisk lasów rezerwatowych jest konieczne, gdyż w tym przypadku, posługiwanie się wyłącznie schematyczną (uproszczoną) siatką siedliskowych typów lasu jest niewystarczające. Siatka ta (metoda klasyfikacji) została przecież opracowana dla potrzeb prowadzenia gospodarki leśnej w lasach grupy I i II, gdzie dobrze zdaje egzamin ze względu na prostotę jej stosowania w praktyce gospodarczej. Mapa przeglądowa typów biocenozy leśnej jest "drogowskazem" do osiągnięcia strategicznych celów ochrony specjalnej lasów rezerwatowych.

- Wykonanie mapy przeglądowej w skali 1:10 000, a w uzasadnionych przypadkach – dodatkowo jej fragmentów w skali 1:5 000, obrazującej rozmieszczenie przestrzenne "postaci biocenozy leśnej", czyli aktualnych typów biocenozy leśnej, przedstawiających aktualnie występujące zespoły roślinne. Według rozpoznanej przez badania fitosocjologiczne postaci biocenozy leśnej ustala się stopień zniekształcenia środowiska leśnego i określa niezbędne zabiegi gospodarcze do prawidłowego kierowania dalszym rozwojem lasu, jeśli nie mamy do czynienia z ochroną całkowitą (rezerwat ścisły), lub wymagania ochrony specjalnej są inne (rezerwat częściowy).
- Warunkiem naukowego urządzania lasów rezerwatowych jest również przyjęcie innego kryterium tworzenia wydzieleni – podstawowych jednostek inwentaryzacyjnych. Kryterium tym powinna być "postać biocenozy leśnej", czyli aktualny typ biocenozy. Oznacza to, że na powierzchni wydzielenia powinien występować tylko jeden aktualny typ biocenozy leśnej. Elementy ściśle drzewostanowe mają tu rolę drugorzędną.

Sposób ustalania elementów taksacyjnych drzewostanu powinien wynikać przede wszystkim z potrzeb rezerwatowych, a nie z rutynowego działania, którego celem jest na ogół głównie ustalenie zapasu drzewostanów i określenie dopuszczalnej wielkości produkcji drzewnej (towarowej) mierzonej wysokością rozmiaru użytkowania lasu, jak to się dzieje w lasach grupy I i II.

- Jako kolejny warunek prawidłowego urządzania lasów rezerwatowych, będący konsekwencją też wymienionych w punktach 1–5, jest ustalenie i przyjęcie odpowiednich zasad postępowania w prowadzeniu gospodarki leśnej o charakterze ochronnym w lasach rezerwatowych kategorii A, B i C. Zasady te powinny być zaakceptowane (w szczególności) przez Komisję Naukowo-Techniczną.

Zasady prowadzenia gospodarki leśnej w lasach kategorii A

Lasy rezerwatowe zaliczone do kategorii A przeznaczone są do rozwoju kierowanego wyłącznie siłami przyrody. Wybór konkretnych powierzchni zaliczonych do kategorii A powinien być uzasadniony wyłącznie kryteriami naukowo-przyrodniczymi, mającymi na celu pełną ochronę obiektu przed działalnością człowieka o charakterze bezpośrednim i także pośrednim (zdalne oddziaływanie przestrzenne, np. przez regulację stosunków wodnych, prowadzenie tras komunikacyjnych, infrastruktura komunalna, obiekty przemysłowe itp.).

Każde wydzielenie powinno być potraktowane jako "naturalna powierzchnia doświadczalna" i mieć własną dokumentację inwentaryzacyjną. Tworzy ona kartotekę naturalnych powierzchni doświadczalnych. Zależnie od potrzeb badawczych dopuszcza się możliwość pobierania niezbędnych materiałów w postaci np. drzew próbnych, wywierców przyrostowych, całych roślin lub ich części itp. Wyniki analiz powinny być każdorazowo wnoszone do kartoteki. Konieczna jest także odpowiednia dokumentacja fotograficzna, powstała w trakcie prac urzędniowych, włączona do kartoteki. W kartotekach wydzieleni rezerwatów ścisłych należy odnotowywać wydarzenia przyrodnicze, jakie wystąpiły w trakcie obowiązywania planu urzędniowego.

Dla każdego rezerwatu ścisłego należy określić jakie elementy biocenozy leśnej są przedmiotem ochrony i w związku z tym jakie muszą być dopełnione warunki, aby ten cel ochrony utrzymać i zachować.

Z uwagi na szczególny charakter lasów rezerwatowych kategorii A nie jest uzasadnione określać z góry minimalną dopuszczalną wielkość powierzchni wydzielenia. W opisie taksacyjnym nie podaje się wskazań gospodarczych, natomiast konieczne jest umieszczenie nazwy rezerwatu.

Zasady prowadzenia gospodarki leśnej w lasach kategorii B

Ze względu na wskazany uprzednio przedmiot ochrony szczególnej, lasy kategorii B podlegają ochronie częściowej, która może przybierać różne formy. Oznacza to konieczność wykonywania czynności leśno-gospodarczych, ukierunkowanych na realizację celów ochrony.

W każdym wydzieleniu zaliczonym do lasów kategorii B powinien być dokładnie określony – nazwany – obiekt (element biocenozy), który ma podlegać ochronie. Ochronie podlega tylko jeden lub kilka elementów biocenozy, a nie cała biocenoza. Ochrona tego elementu biocenozy polega na określeniu (wskazaniu) niezbędnych czynności gospodarczo-leśnych, tj. wskazówek gospodarczych, których realizacja gwarantować będzie skuteczną ochronę przedmiotu: utrzymanie istniejących warunków przyrodniczych, lub ich poprawa, zgodnie z wymogami przedmiotu ochrony. Dysponując rozpoznaniem postaci biocenozy należy w miarę możliwości, przez zabiegi gospodarcze, nie naruszające przedmiotu ochrony, dążyć do osiągnięcia odpowiedniego typu biocenozy leśnej. Należy wyraźnie podkreślić, że elementem pierwotnym jest tu zawsze przedmiot ochrony, a zabiegi gospodarcze są elementem wtórnym, podporządkowanym pierwotnemu.

Zasady prowadzenia gospodarki leśnej w lasach kategorii C

Lasy rezerwatowe zaliczone do kategorii C wypełniają przestrzeń (powierzchnie) między rezerwatami ścisłymi i częściowymi. Wydzielenie zaliczone do lasów kategorii C nie zawiera żadnego elementu biocenozy, który wymagałby szczególnej ochrony. Główna funkcja tych lasów polega na leśnym (przyrodniczym) zabezpieczeniu warunków środowiskowych dla lasów kategorii A i B. Główną zasadą prowadzenia gospodarki leśnej jest dążność do osiągnięcia stanu lasu odpowiadającego pojęciu "potencjalny typ biocenozy". Na podstawie stopnia rozbieżności między potencjalnym a aktualnym typem (postacią) biocenozy leśnej ustala się czynności gospodarcze, zmierzające do unaturalnienia lasu. Każde wydzielenie lasów kategorii C powinno być zatem ocenione pod kątem zgodności z potencjalnym typem biocenozy i zaliczone do jednej z trzech grup: a) zgodne, b) częściowo zgodne, c) nie zgodne.

- a. Lasy odpowiadające potencjalnemu typowi biocenozy. Zabiegi gospodarcze powinny zmierzać do utrzymania stanu lasu odpowiadającego potencjalnemu typowi biocenozy. Takie wydzielenia należy określić mianem "drzewostanu wzorcowego". Zależnie od liczby wydzieleni, ich powierzchni i faz rozwojowych lasu należałoby wytypować spośród nich drzewostany wzorcowe, o charakterze stałych powierzchni naukowo-badawczych, dla których byłaby prowadzona odpowiednia dokumentacja. Takie powierzchnie miałyby nazwę "powierzchnia kontrolna". Drzewostany wzorcowe na stałych powierzchniach kontrolnych mogłyby być wykorzystywane jako wiodący obiekt do ustalania gospodarczych typów drzewostanów w lasach przyległego regionu, np. dzielnicy przyrodniczo-leśnej lub mezoregionu.
- b. Lasy częściowo odpowiadające potencjalnemu typowi biocenozy. Zabiegi gospodarcze należy ukierunkować na doprowadzenie stanu lasu do postaci odpowiadającej potencjalnemu typowi biocenozy. Dotyczy to drzewostanów w różnym stopniu zniekształconych, ale zawierających elementy przyrody pozwalające na osiągnięcie stanu docelowego przy równoczesnym, harmonijnym wykorzystaniu naturalnych sił przyrody i działalności gospodarczej człowieka. Zależnie od stanu lasu część wydzieleni można traktować jako stałe powierzchnie doświadczalne do badania efektów zamierzonych działań gospodarczych.
- c. Lasy zupełnie nie odpowiadające potencjalnemu typowi biocenozy. Zasady zagospodarowania takich lasów powinny polegać na intensywnych, zdecydowanych i skutecznych działaniach gospodarczych, ukierunkowanych na "naprawienie przyrody zepsutej przez człowieka" (tylko człowiek niszczy przyrodę). Wymaga to indywidualnego, wnikliwego rozpoznania sytuacji aktualnej, której obrazem jest postać biocenozy leśnej, występującej w danym wydzieleniu. Część wydzieleni należy potraktować jako stałe powierzchnie doświadczalne. Można także rozważyć celowość uznania pewnych wydzieleni jako rezerwaty ścisłe do badania naturalnych przemian zachodzących w określonych postaciach biocenozy leśnej. W takich przypadkach konieczne jest utworzenie naturalnych powierzchni doświadczalnych z zabezpieczeniem odpowiedniej dokumentacji, w tym także fotograficznej. Omawiana grupa lasów rezerwatowych odpowiada pojęciu "gospodarstwo przebudowy" (lasy grupy I i II).

Zaprezentowana koncepcja zarządzania lasów rezerwatowych polega, jak widać na znacznym rozszerzeniu postępowań przewidzianych Instrukcją z 1962 roku, i wprowadzeniu zupełnie nowych elementów. Jest to w pełni uzasadnione rangą lasów rezerwatowych w środowisku przyrodniczym Polski gdyż lasów tych jest za mało.

Wielkość produkcji drzewnej, określonej w planie użytkowania lasu rezerwatowego, wynika wyłącznie i jedynie z potrzeb rezerwatowych, co jest zupełnie zrozumiałe i oczywiste. Nie powinno to budzić zastrzeżeń ze strony środowisk przyrodników. Ochrona lasów rezerwatowych, realizowana przez ustalenia podjęte w wyniku prac urzędniowych, należy do ochrony aktywnej, a nie biernej typu konserwatorskiej, która dla lasów przynosi skutki w większości ujemne, odwrotne do zamierzonych.

Zatwierdzone plany gospodarcze opracowane przez urządzenie lasu nakładają obowiązek ich wykonania przez organy administracji państwowej odpowiedzialne za lasy rezerwatowe. Z uwagi na szczególne znaczenie lasów rezerwatowych powinny one posiadać odpowiednie zabezpieczenie finansowe, przede wszystkim ze strony administracji państwowej. Dotyczy to zwłaszcza parków narodowych. Nie wolno dopuścić do sytuacji, kiedy racjonalne zarządzanie parku narodowego nie będzie mogło być sukcesywnie realizowane (10-lecie) z braku zabezpieczenia z góry odpowiednich środków finansowych z zewnątrz. Nigdy bowiem park narodowy jako jednostka administracyjna nie będzie samodzielna pod względem finansowym. Park narodowy powinien posiadać specjalny dodatkowy fundusz przeznaczony na działalność naukowo-badawczą, wynikającą z ustaleń podjętych w wyniku prac urzędniowych. Działalność naukowo-badawcza powinna należeć do obowiązkowej działalności parku narodowego. Dotyczy to także rezerwatów przyrody.

Z Katedry Urządzania Lasu Akademii Rolniczej w Poznaniu

Summary

A conception presented of surveying protected forsts, especially those in the national parks. Each park's area consists of the three forest categories:

- A – under strict protection;
- B – under partial protection (it is recommended that the biocenosis' element that needs a special protection be specified);
- C – forests situated between reserves ("covering forests").

Forest sites should be classified according to the forest biocenosis types (i.e., potential plant communities occurring in given forest site type). The form of forest biocenosis means here the currently existing plant community, determined as a smallest areal compartment. The economic activity relates to the forests of categories B and C. It should be concentrated on: maintenance of conditions necessary to ensure protection of the desired biocenosis' element (forests of category B); or reconstruction of the proper biocenosis type (forests of category C). Permanent research plots for monitoring of forest biocenosis dynamics should be established in forests of each category (A, B and C). The active protection should be preferred in the reserve forests.